

KVINDERNES ELLER FOLKETS GRUNDLOV?

Køn og klasse i kampen om ejerskabet til 1915-grundloven

Af Jytte Larsen

Ved fejringen af den nye grundlov den 5. juni 1915 stod kampen om historien. Alle fremhævede lige og almindelig valgret som det afgørende demokratiske gennembrud. Men hvem var gået forrest i kampen? Og hvem havde vundet mest? Fronterne blev trukket skarpest op i dagens to konkurrerende sejrsprocesser "Danske Kvinders Valgretstog" og "Arbejdernes Grundlovstog".

Kvindetoget repræsenterede over 30 kvindeorganisationer med moderforeningen Dansk Kvindesamfund som drivende kraft og var ko-reograferet over en fortælling om kampen for lige og almindelig valgret som kønskamp på tværs af classeskel, spidsformuleret i parolen: "Der er ikke almindelig Valgret i Danmark, naar Kvinderne ikke har politisk Valgret". Omvendt var Arbejdertoget, arrangeret af Socialdemokratiet og fagbevægelsen, udformet som en modfortælling om valgretskampen som klassekamp og arbejderbevægelsens ejerskab til, hvad den kaldte folkets grundlov.

Kvinderne vandt kampen om historieskrivningen stort. Danske Kvinders Valgretstog blev hovedattraktionen i dagens tætpakket festprogram, og den historiske erindring om 5. juni 1915 er båret af ikoniske billeder af det. Arbejdernes Grundlovstog derimod ignoreret og hurtigt glemt.

Genereret som led i forfatningskampen blev fortællingen om kvindebevægelsen som hovedaktør i valgretskampen udbygget i bevægelsens

festskriftslitteratur, særligt valgrets jubilæumsskrifter med gennemgang af den lange række af forslag om kvindevalgret, der blev fremsat fra 1886 i tæt samarbejde mellem Dansk Kvindesamfund og det store oppositionsparti Venstre.

Fra 1970'erne blev kvindebevægelsens grundfortælling udfordret af den nye marxistisk inspirerede kvindeforskning, der ved en kønsanalytisk tilgang til arbejderbevægelsen og en klasseanalytisk tilgang til kvindebevægelsen tegnede et nyt forskningsspor, hvorefter resultaterne kan sammenfattes i disse to hovedpunkter:

Kvindevalgretsbevægelsen er klasseopdelt i en borgerlig, centreret i Dansk Kvindesamfund med tilknytning til Venstre versus en socialistisk, centreret i kvindefagforeninger med tilknytning til Socialdemokratiet.

Der går en strategisk skillelinje i valgretskampen mellem Venstre og den borgerlige kvindebevægelse, hvor målet er privilegeret valgret versus Socialdemokratiet og den socialistiske kvindebevægelse, hvor målet er lige og almindelig valgret.

I første omgang stod kampen om kommunal valgret. Reglerne for rigsdagsvalg var fastsat i grundloven, og en ændring af den kom først indenfor rækkevidde efter Systemskiftet i 1901, da et svækket Højre måtte overlade regeringsmagten til Venstre, men gennem 1910'erne stadig havde magt til at sinke demokratiseringsprocessen, så lige og almindelig valgret kun lod sig gennemføre trinvis: 1903 i nyoprettede menighedsråd, 1905-07 i nyoprettede kommunale socialpolitiske organer og i 1908 ved en kommunalvalgreform.

Fra 1886 var kvindevalgret det faste omdrejningspunkt i forhandlingerne, hvad enten det indgik i forslagene eller ej. De følgende 25 års parlamentariske kvindevalgretsdebat fandt således sted i forbindelse med

1. Specifikke kvindevalgretsforslag
2. Generelle valgretsforslag, hvor kvindevalgretten var medtaget
3. Generelle valgretsforslag uden kvindevalgret, der udløste ændringsforslag om kvindevalgret
4. Generelle valgretsforslag om valgret uden kvindevalgret, der udløste diskussioner om kvindevalgret

Fokus på type 1, der dominerede perioden 1886-96, er fælles for kvin-

debevægelsens festskriftlitteratur og den tidlige kvindeforskning, mens nyere forskning har fokuseret på type 2, hvor Socialdemokratiet kom på banen med sit første forslag i 1897 og har derved nærmet sig arbejderhistoriesporet.

Her skal spørgsmålet så være, hvordan den litteratur, der udkom i anledning af grundlovsjubilæet i 2015, navigerer mellem de lagte fortælle- og forskningsspor, og om der tegnes nye. Det undersøger jeg hovedsageligt i fremstillinger af grundlovsfejringen, hvor Arbejdernes Grundlovstog relanceres, suppleret med sonderinger i fremstillinger af valgretskampen. Jeg begynder med et par bidrag i festskrifts-genren fra henholdsvis kvinde- og arbejderbevægelsen og bevæger mig frem mod mere sporkritiske forskningsbaserede bidrag.

“Damernes emancipation” og “Tjenestepigerne”

Dansk Kvindesamfund fejrede 100-året for kvindevalgretten med en opdateret reprise på Danske Kvinders Valgretstog og antologien “Stemmer. Et samtidsblik på køn og feminisme”. Her tager en broget flok forskere, kunstnere og andre debattører den feministiske temperatur på samtiden, mens historien afhandles på den generøse illustrationsside, hvor billeder fra det gamle og nye grundlovstog suppleres med portrætter af valgretsforkæmpere, valgplakater og uddrag fra foreningens medlemsblad. Plus en 25 år gammel artikel om valgretskampen “Damernes emancipation”, skrevet af Gretelise Holm til “Kvindestemmer”, som Dansk Kvindesamfund udgav ved 75-året for kvindevalgretten i 1990.

Nærmere kommer man næppe kvindehistoriesporet, som Grete-Lise Holm boostede med bestselleren “Et hjerteanliggende. Kvinder – Samfund – Lokalpolitik”, 1982, foranlediget af 75-året for kommunal kvindevalgret. I tidens radikalfeministiske ånd var det bogens arbejdshypotese, lånt fra Virginia Woolf, at “historien om mændenes opposition mod kvindernes emancipation måske er mere interessant end emancipationens egen historie”. Hendes historie om kvindevalgretskampen har da også Højres mænd som hovedpersoner.

“Damernes emancipation” gentager denne historie i let redigeret form. 11 forslag om kommunal kvindevalgret i perioden 1886-1908 fremlægges i kronologisk rækkefølge under overskrifter som “Latter og Hån”, “De trænger til en mand!”, “Ingen kvinder før alle mænd”. Forslagsstillerne nævnes – alle fra Venstre – det socialdemokratiske forslag fra 1897 er udeladt sammen med andre, men ikke alle, generelle forslag. Der gøres rede for, om forslagene omfatter både valgret og valgbarhed, alle kvinder uanset civilstand, hovedstaden eller hele landet, men ter-

minologien almindelig og privilegeret valgret bruges først i forbindelse med venstre regeringens forslag efter Systemskiftet.

Denne faktuelle ramme fyldes så med en citatmosaik af skiftende højremænds argumentation mod kvindevalgret. Bortset fra Fredrik Bajer, der stillede det første forslag og desuden var medstifter af Dansk Kvindesamfund, og partiformanden Chresten Berg med tilsvarende tæt forbindelse til kvindesagen kommer forslagsstillerne kun knapt til orde.

I Gretelise Holms ligning er mænd ensbetydende med modstand, så hun hænger også den nyvalgte A.C. Meyer til tørre, da han i 1895 som den første socialdemokrat meldte sig ind i kvindevalgretsforhandlingerne. Hun bringer et længere citat fra den del af hans – skal det medgives hende – meget vidtløftige indlæg, hvor han inddrager risikoen for, at kvinder kompenserer for samfundsmæssig afmagt med tyranni i hjemmet. Og dommen falder prompte:

“Denne meget tidligt formulerede socialdemokratiske køns politik synes altså at sige: For at holde kvinden underkuet som tjenerinde derhjemme må man nok give hende lidt indflydelse udadtil.”

Gretelise Holm betegnede det som “betagende” at “studere mændenes indædte modstand mod politiske borgerrettigheder til kvinder.” En betagelse med så stor genklang, at den har skygget for det faktum, at der var flertal for de fremsatte kvindevalgretsforslag i Folketinget fra dag 1, og at modstanderne udgjorde en stærkt svindende minoritet, der kun var i stand til at stemme dem ned i kraft af, at Højre havde et grundlovssikret flertal i Landstinget frem til 1913.

Og at betagelse stadig skygger, fremgår af genoptrykket ikke bare i Dansk Kvindesamfunds 100-års jubilæumsskrift, men også i Kvinde rådets “Øjeblikke af frihed”. Her dog under titlen “De sorte ravne skriger stadig” forkortet og omredigeret til en grundlovstale på linje med bogens øvrige bidrag.

FOA står med “Tjenestepigerne. 100 års historie om stemmeret og ligestilling” bag arbejderbevægelsens eneste bidrag til jubilæumslitteraturen, udgivet i foråret 2015. Her sætter historikeren Dorthe Chakravarty den århundredelange kamp for organisering, uddannelse, stemmeret, ligeløn og barselsorlov i nutidigt spil gennem interviews med vor tids tjenestepiger: En kvindelig og mandlig social- og sundhedsmedhjælper og en fillippinsk au pair.

Værket udmærker sig ved den efter mit vidende første publicerede beskrivelse af “Arbejdernes Grundlovstog”, baseret på primære kilder fra partiavisen “Social-Demokraten” og “Tjenestepigernes Blad”, fra

1914 "Husassistenten". Det skriver sig således direkte ind i kampen om ejerskabet til grundloven under fejringen den 5. juni 1915, og jeg refererer derfor dets tolkning af toget tæt.

Folkets fest i kvindernes by

Dorthe Chakravarty introducerer "Arbejdernes Grundlovstog" i en prolog gennem et vue over forberedelserne til aftenfesten i Søndermarken og tuner derefter ind på Højbro Plads, et af opmarchstederne for det femstjernede optog, der snart skulle fylde byens gader. Her stod tjenestepigerne "i den første af rækkerne", anført af deres formand Marie Christensen, bogens nøglefigur, som tilskrives æren for, at hendes hidtil både som køn og klasse retsløse medlemmer nu har fået dobbelt oprejsning: "I dag skal de fejre stemmeretten, der gør tjenestepigerne til fuldgældige borgere. Nu kan tjenestepigerne stemme som kvinder, og de kan stemme som tyende".

Efter et rids af Marie Christensens liv og virke frem til 1915 genoptages tråden fra prologen under overskriften "Folkets fest i kvindernes by". Det 200 foreninger, 400 bannere og 27 musikkorps store arbejdetog følges gennem byen, hvor det med grønne bøgegrene og blomster fylder byrummet med duft, farver, musik og standser al anden trafik. Deltagertallet anslås løseligt til "mange, mange tusinde". Fokus fastholdes på kvinder, nemlig ud over tjenestepigernes en håndfuld andre kvindeforeninger og de menige kvindelige deltagere:

"Social-Demokraten"s journalist hæfter sig i avisen dagen efter ved det store antal kvinder i alle aldre. "Rørende var det at se mangan gammel morlil rokke frem arm i arm med sin arbejdsmærkede mand for at være med på denne festdag og vise, at hun forstod dens betydning, at hun levede med i tidens fremskridt og agtede at være med i det forestående arbejde for udnyttelsen af de nye rettigheder".

Under parolen "Kvinde, forbered Eder [sic] til udnyttelse af den politiske valgret" på 1. Maj demonstrationen lancerede Socialdemokratiet en storstilet kampagne for at rekruttere kvinder til grundlovstoget, der kulminerede den 4. juni med et manende opråb i partiavisen:

"I morgen begynder en ny tid i vort politiske liv. Begyndelsen gøres ved en massedemonstration af det københavnske Socialdemokrati.
Ind i rækkerne, alle arbejdets kvinder og mænd!"

Hovedbudskabet var, at grundlovsændringen indebar “en udvidelse af det danske demokrati, der vil favne stort set alle mænd og kvinder. Derfor er Arbejderbevægelsens fest den 5. juni for begge køn”. Og – konkluderer Dorthe Chakravarty – “På denne dag er København kvindernes by, og det er folkets fest”.

Arbejderkvinders må man forstå. For efter beskrivelsen af folkefesten i Søndermarken med mad og drikke, taler og slagsange, folkedans og gymnastik, afsluttet henad midnat med fyrværkeri, nævnes det en passant, at der også gik et kvindetog gennem byen. Deltagere i Danske Kvinders Valgretstog og de arrangerende kvindeforeninger udgrænses imidlertid som borgerlige, nationalistiske, kongetro, tilmed ufestlige:

“Andre steder i byen er de borgerlige kvinder ved at gå i seng. Deres mange kvinde- og valgretsforeninger har fejret dagen fjernt fra arbejderkvinderne og den folkelige fest i Søndermarken. De har haft deres eget optog, hvor unge kvinder klædt i hvide kjoler og røde bånd gik i optog til kongens slot.”

”Social-Demokraten” var da heller ikke imponeret. Avisens udsendte kaldte kvindetoget “det triste optog” uden grønne grene, som karakteriserede arbejdetoget, og domineret af “gamle koner, der lignede sortklædte nonner. Afslutningsvis præsenteres dagens to kvinderesolutioner: De borgerlige kvindeforeningers til kongen og arbejderkvindeforeningernes til Socialdemokratiet, thi “uden partiet og dets mænd var kvinderne aldrig kommet så langt”.

Således lægger Dorthe Chakravarty sig i 1970-sporet, både hvad angår den klassebaserede opdeling af kvindebevægelsen og Socialdemokratiets ejerskab til lige og almindelig valgret. Men uden det historiografiske overblik, der sikrer konsistens. Fx opblødes opdelingen af kvindeforeningerne, når hun i anden sammenhæng nævner Marie Christensens bestyrelsesmedlemskab i hele to af kvindetogets hovedarrangører, Københavns Kvindevalgretsforening og Landsforbundet for Kvinders Valgret, der her ikke kaldes ’borgerlige’, med blot “valgretsforening”. En bemærkning om, at Venstre i 1886 fremsatte et forslag om “lige og almindelig valgret”, sår tvivl om, hvorvidt Socialdemokratiet var først og alene ude med dette krav. Og nok så vigtigt blokerer manglende kendskab til eller forståelse for betydningen af den ellers velbeskrevne tradition for grundlovsfejring for forståelse af, hvad der var på spil 5. juni 1915.

Fra oprindelig at være tværpolitiske takketog til Fredrik 7. som grundlovens giver udviklede grundlovsparaderne sig under forfatnings-

kampen til partipolitiske magtdemonstrationer med Socialdemokratiet og Højre som hovedkombattanter. Et slagent Højre arrangerede sin sidste procession i 1893. Alene tilbage holdt arbejderbevægelsen liv i traditionen til 1903, hvorefter 1. Maj erstattede 5. Juni som store paradedag. 1915 blev grundlovsparaden genoplivet – nu i åben konkurrence med Danske Kvinders Valgretstog.

Socialdemokratiet havde åbnet fronten mod kvindebevægelsen tilbage i 1908, da det forestående kommunalvalg med lige og almindelig valgret pressede rekruttering af kvindelige medlemmer og kandidater op i toppen af dagsordenen. Det førte til en kongresbeslutning om, at arbejderbevægelsens kvinder skulle trække sig ud af kvindebevægelsens valgretsarbejde, og til en boykot af den valgretsfest, kvindeorganisationerne holdt på Københavns Rådhus. Alt sammen begrundet i, at køn var klassespecifikt og kvindebevægelsen agent for de borgerlige partier.

I 1915 fik "Social-Demokraten" da også ved at stemple kvindetoget som "Bourgeoisiets" dets deltagere til at fremstå som gidsler i højrefløjens politiske projekt, og avisen udbyggede denne fortælling ved at sidestille kvindebevægelse og politiske partier i vendinger som "For første Gang i mange Aar er der igen Konkurrence mellem de forskellige Partier" og "Denne Gang gælder Kappelstriden navnlig Kvinderne". Således opildnet ved mindet om provisorieårenes store tælledag kaldes læserne på ny til kamp om København grundlovsdag: "Vore Modstandere vil tælle Kvinderne denne Dag og drage Slutninger om vor Valgdeltagelse af Kvindernes større eller mindre Deltagelse".

Som et sidste eksempel på lakuner i Dorthe Chakravartys historioGRAFISKE overblik skal det nævnes, at hun har et trumfkort i promoveringen af arbejdetog i almindelighed og tjenestepigeforeningen i særdeleshed på hånden uden at spille det. I "Tjenestepigernes Blad" har hun fundet et hidtil oversat tjenestepigetog med flyvende fane og en skilteskov af paroler, der i 1909 marcherede gennem byen for at fejre foreningens første kongres med et offentligt agitationsmøde i Søndermarken. Et fund, som bringer den kanoniserede fortælling om Danske Kvinders Valgretstog som den første moderne kvindedemonstration til fald.

Den konklusion må læserne imidlertid selv drage af billedteksterne til tre fotografier, placeret lidt tilfældigt i den i øvrigt flot gennemillustrerede bog. Det første viser fortroppen af toget på Vesterbrogade ud for hovedbanegården og er så vidt vides ikke publiceret tidligere. De to andre er fra Søndermarken, dels et gruppebillede, der opfanger de mange skilte med foreningens paroler (s. 140-41), dels et nærbillede af

Marie Christensen under hendes tale, flankeret af foreningsfanen. Dette sidste er ofte brugt, hidtil udateret eller fejdateret til 1903, formentlig på grund af en fejllæsning af årstallet 1903 på fanen, der faktisk betegner faneindvielsen.

Kløften i livsvilkår og politisk overbevisning

Arbejdernes Grundlovstog er også afsættet for Pia Fris Laneths "1915. Da kvinder og tyende blev borgere". Fortællerpositionen ligger ligeledes tæt på Dorthe Chakravartys, markeret i titlens sidestilling af kvinder og tyende samt i smudsomslagets ovennævnte billede af Marie Christensen i Søndermarken. Men her er hele perioden 1849-1915 skrevet op i stort format med et mylder af aktører, tæt dokumentation og originale vinklinger, levendegjort ved en omfattende inddragelse af erindringslitteratur. Og Pia Fris Laneth, der kender sin kvindehistorie til bunds gennem det historiske forfatterskab, som hun grundlagde i 2006 med "Lillys Danmarkshistorie. Kvindeliv i fire generationer", forholder sig mere kritisk reflekteret til arbejderbevægelsens selvforståelse end Dorthe Chakravarty.

Kritikken tager imidlertid ofte form af sidebemærkninger til og små sprækker i det grundlæggende arbejderhistoriske spor. Ikke mindst i den større anlagte beskrivelse af grundlovsfejringen i prologen, hvor overskrifterne "Kvindetoget til kongen og Rigsdagen" og "Socialdemokratiske kvinder fejrede sejren som køn og klasse" konnoterer Danske Kvinders Valgretstog borgerligt i modsætning til det ligestillingspolitisk progressive Arbejdernes Grundlovstog.

Fx svinger fremstillingen af kvindernes takkeaudiens hos partitoppen fra medløb til modstand, når Pia Fris Laneth først citerer fra den resolution, som talskvinde for delegationen, formand for Kvindeligt Arbejderforbund og borgerrepræsentant Sophie Rasmussen læste op:

"Det, der nu er forundt danske kvinder, at kunne stille sig side om side med deres mandlige klassefæller i den politiske kamp, er i de store kulturlande endnu kun som en fjern drøm.

Men arbejderkvinderne vil også vide, at dette kun er nået, fordi arbejderklassen står politisk organiseret i en ubrydelig enhed. Igenem sine talsmænd på Tinge, de levende som de henfarne, har den skaffet sig en sådan indflydelse, at den demokratiske udvikling, trods den bitre modstand, ikke har kunnet standses."

For derefter i en blanding af referat af og kommentar til talen at hævde,

at den historiske modstand mod ligestilling også bundede i køn og rakte ud over Højre langt ind i arbejderbevægelsens rækker – en kritik, som hun oven i købet tager Sophie Rasmussen til indtægt for:

“Hun mindede de tilstedeværende om grundlovsdagen 39 år tidligere, da arbejderkvinder for første gang deltog i Socialdemokratiets optog – bespottede og forhånede af tilskuere, som følte sig krænket af synet. Taktfuldt undlod hun at nævne, at mange socialdemokratiske mænd dengang indædt havde forsøgt at holde kvinderne ude af deres marcherende rækker.”

I et ellers fyldigt referat af “Social-Demokraten”s foretale af grundlovstoget er der ingen referencer til provisorietidens bråvallaslag med Højre og deres genoptagelse med kvindebevægelsen som den nye partipolitiske hovedmodstander. Pia Fris Laneth overser også ophøret i 1903, når hun som led i argumentationen for arbejderbevægelsens ejerskab til 1915-grundloven skriver

“5. juni 1915 var første gang nogensinde, at Socialdemokratiet fejrede Danmarks forfatning. I alle tidligere optog fra 1872 til 1914 havde partiet brugt grundlovsdag til at markere modstand mod den socialt uretfærdige fordeling af demokratiske rettigheder.”

Der trækkes heller ingen linjer tilbage til kongresbeslutningen i 1908 og boykotten af festen for kommunal kvindevalgret, som først tages op i det næstsidste kapitel om kommunalvalgreformene, og ikke ses i anden sammenhæng end den rent kronologiske. Man skal frem til allersidste afsnit, før boykotten af Danske Kvinders Valgretstog nævnes – og bagatelliseres med en henkastet bemærkning om, at “det skabte en vis, men ikke alvorlig splid i partiet”.

Summa summarum fastholder Pia Fris Laneth i overskrifter som “Dansk Kvindesamfund stiftes af socialistforskrækkelse”, og “Socialistiske kvinder organiserer sig”, at der helt fra opkomsthistorien i de tidlige 1870’ere var tale om en todelt kvindebevægelse. Og at de fåtallige eksempler på samarbejde mellem borgerlige kvindesagsforeninger og kvindefagforeninger, bl.a. om kvinders adgang til natarbejde, kom i stand på trods af, hvad hun kalder “kløften i livsvilkår og politisk overbevisning”.

Samme kløft ser hun blokere samarbejde om valgret mellem Socialdemokratiet og Venstre. Hun daterer kampen for lige og almindelig valgret efter Socialdemokratiets første valgreformforslag i 1897 og re-

ducerer derigennem målsætningen for Venstres – og kvindebevægelsens – pionerindsats til privilegeret valgret. Paradoksalt nok ud fra et ræsonnement, der gør socialistiske socialdemokrater til individualister og liberalistiske venstremænd til kollektivister:

“Lige netop i denne debat stod det lysende klart, at Venstre og Socialdemokratiet havde to vidt forskellige opfattelser af, hvilke principper demokratiet skulle hvile på. For socialdemokraterne havde industrisamfundets individualisering sat sig igennem som politisk ideologi. Efter deres mening tilkom de politiske rettigheder *individet*, forstået som hvert enkelt myndige menneske – ikke husbond som overhoved, ansvarlig og repræsentant for hele sin familie og husstand.”

Nye spor

De nye spor findes i forskningsantologien “Før og efter stemmeretten – køn, demokrati og velfærd”, klarest trukket op i artiklen “Kvinder på tværs af klasserne” af Jytte Nielsen og Anette Eklund Hansen. Her dokumenteres det, at kvindevalgretsbevægelsen faktisk var en enhedsfront frem til Systemskiftet, og at der også efter kommunalvalgreformen er eksempler på samarbejde hen over klasse- og partiskel, fx i spørgsmålet om forbud mod kvinders natarbejde.

Dette gøres med teoretisk afsæt i den amerikanske kvindehistoriker Marilyn Boxers skelsættende artikel “Rethinking the Socialist Construction and International Career of the Concept Bourgeois Feminism”. I en toleddet argumentation viser hun, at dikotomien socialistisk versus borgerlig kvindebevægelse er analytisk inadækvat, ikke mindst i betragtning af, at hele klassebegrebet er støbt i mandlig matrice, og fx passer rigtig dårligt på ludfattige, selvforsørgende lærerinder, der gik forrest i den ’borgerlige’ bevægelse. Og at begrebet borgerlig feminisme blev kanoniseret med 1970’ernes nye kvindeforskning, inspireret af Clara Zetkin, der som frontfigur i Anden Internationale udformede den kvindepolitik, Socialdemokratiet gennemførte i 1908.

Hvad angår kampen for lige og almindelig valgret i sin helhed, har vi endnu til gode at få teoretisk opdaterede og udtømmende analyser, der dækker hele perioden, fra de første skridt blev taget med Venstres erobring af flertallet i Folketinget i 1872 til grundlovsændringen i 1915, og som omfatter alle typer forslag og inddrager alle aktører.

Noter

1. Jytte Larsen, *Også andre hensyn. Dansk Ligestillingshistorie 1915-53*, Aarhus 2015.
2. Jytte Larsen, *Også andre hensyn. Dansk Ligestillingshistorie 1849-1915*, Aarhus 2010.
- Lis Højgaard, *Bidrag til den danske kvindebevægelses historie 1870-1900*, Kbh. 1979.
- Anette Faye Jacobsen, *Husbonderet. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*, Kbh. 2008.
3. Gretelise Holm, *Et hjerteanliggende. Kvinder Samfund Lokalpolitik*. Kommunetryk, 1982, s. 11.
4. Gretelise Holm, Damernes emancipation, s. 161, Birgitte Sigurd Jensen & Charlotte Ferslev Møller, *Stemmer. Et samtidsblik på køn og feminisme*, Kbh. 2015.
5. *Ibid.*, s. 149.
6. Jytte Larsen, *Også andre hensyn: dansk ligestillingspolitik 1849-1915*, Aarhus 2010
7. Dorthe Chakravarty, *Tjenestepigerne. 100 års historie om stemmeret og ligestilling*, Kbh. 2015, s. 12.
8. *Ibid.*, s. 14.
9. *Ibid.*, s. 54.
10. *Ibid.*, s. 55.
11. *Ibid.*, s. 53.
12. *Ibid.*, s. 54.
13. *Ibid.*, s. 55.
14. *Ibid.*, s. 59.
15. *Ibid.*
16. *Ibid.*, s. 61.
17. *Ibid.*, s. 57-58.
18. *Ibid.*, s. 36.
19. Larsen, 2010, op.cit., s. 76
20. Chakravarty, op.cit., s. 13
21. *Ibid.*, s. 140-42 og s. 42.
22. Pia Friis Laneth, 1915. *Da kvinder og tyende blev borgere*, Kbh. 2025, s. 37.
23. *Ibid.*, s. 38
24. *Ibid.*, s. 39
25. *Ibid.*, s. 425
26. *Ibid.*, s. 379
27. *Ibid.*, s. 335
28. Marilyn Boxer, Rethinking the Socialist Construction and the International Career of the Concept Bourgeois Feminism. *The American Historical Review*, 112, 1, s. 131-158

Jytte Larsen, cand.mag.
seniorkonsulent på KVINFO
Email: Jytte.Larsen@kvinfo.dk